

Катерина Богуславська

ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПАРАМЕТРІВ ПОЛІТИЧНИХ МЕРЕЖ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІТИЧНИХ АКТОРІВ

Посилення взаємозалежності світу, розширення кількості політичних учасників, стирання кордонів між публічною та приватною сферами стимулюють вироблення нового погляду на процеси взаємодії між політичними акторами. На сьогоднішньому етапі стає щораз складніше аналізувати зв'язки між політичними учасниками лише крізь призму їх офіційних повноважень та ієрархічних позицій у владній вертикалі. У зв'язку з цим виникає потреба розширити методологічний інструментарій для дослідження взаємодії між суб'єктами політичного процесу. Одним із сучасних підходів, який дозволяє охопити складність стосунків між політичними акторами, є мережевий підхід до політики.

Стаття має на меті визначити параметри політичної мережі для дослідження взаємодії політичних акторів. Для цього поставлені такі завдання:

1. Доповнити базову класифікацію мережевих параметрів, запропоновану Ф. ван Ваарденом;
2. Пояснити базові параметри політичних мереж за допомогою запропонованих індикаторів, враховуючи специфіку аналізу взаємин між політичними акторами.

Вивчення мережевих концептів найбільш широко відбувається в межах західної політичної науки, в той час як на просторах СНД політичні мережі викликають лише поодинокі зацікавленість науковців. Теоретико-методологічні засади вказаного напрямку досліджень становлять праці Л. Фрімана, Б. Веллмана, Р. Бьорта. Сьогоднішнім розвитком мережевого підходу займаються Т. Бьорцель, М. Еванс, Р. Ханнеман, В. Пацельт. Емпіричний рівень представлений дослідженнями К. Кука та Дж. Вайтмайера, П. Кенніса та Дж. Рааба, К. Хей.

Слід зазначити, що аналіз характеристик мережевих параметрів ускладнюється тим, що між дослідниками досі не існує усталених підходів до розуміння їх змісту та інтерпретації. Існування значних запозичень з теорії графів, прикладної математики

також створює деякі складнощі використання мережевих параметрів у зв'язку з необхідністю побудови матриць зв'язків між акторами, детального графічного зображення та проведення математичних обрахунків.

Основні мережеві параметри, необхідні для вивчення взаємодії політичних акторів були виокремлені В. ван Ваарденом: а) «структура»; б) «суб'єкти мережі»; в) «влада»; г) «функції»; д) «процедурні правила»; ж) «стратегії суб'єктів»¹. Однак представлені дослідником параметри дозволяють використовувати мережевий підхід, скоріше, як епітет для позначення взаємозалежності політичних акторів, але не як методологічний інструмент. У зв'язку з цим ми вважаємо, що доцільно розширити класифікацію Ф. ван Ваардена у такий спосіб:

— До базового параметру «структура» додаємо необхідність вивчення динаміки розвитку політичних мереж, тобто тих процесів, які В. Пацельт відносив до «логіки інновацій»².

— До параметру «функції мережі» доцільно включити не враховані Ф. Ваарденом можливості мережі з продукування соціального капіталу, формування системи вимушеної довіри між політичними учасниками.

На нашу думку, є продуктивним для пояснення базових параметрів політичної мережі використовувати наступні індикатори. До параметру «структура» слід включити інтерпретації таких індикаторів як: мережева щільність, значення та співвідношення кількості напівступенів входу/виходу мережевих вершин, відстані, оптимальної мережевої структури. У межах аналізу параметру «суб'єкти мережі» необхідно пояснити значення кліки, клану, блоку, структурної та автоморфічної еквівалентності. До базового параметру «функції мережі» доцільно включити аналіз ресурсів мережі, довіри, вимушеної довіри, соціального капіталу, координації. До параметру «процедурні правила» додаємо характеристики мандатних правил, правил орієнтування та взаємозалежності. У межах інтерпретації базового параметру «влада» слід проаналізувати такі індикатори як: ступінь вершини мережі; близькість, посередництво та центрованість мережі. Параметр «стратегії суб'єктів» включатиме аналіз ідентифікації (свій — чужий), рамкову стратегію мережі, динаміку стратегій акторів.

Аналізуючи параметр «структура мережі», зазначимо, що структурна організація політичної мережі накладає обмеження на певні дії окремих акторів, і, в той же час, забезпечує існування

недоступних для інших учасників можливостей — політичних ресурсів, політичного капіталу та електоральної підтримки³.

Слід зазначити, що використання індикатора щільності мережі (відношення кількості всіх можливих зв'язків мережевих акторів до кількості реально існуючих мережевих контактів) дозволяє зрозуміти значну силу зв'язності між мережевими учасниками. Максимальне значення щільності мережі дорівнює одиниці⁴. Невисокі показники щільності показують, що в мережі ускладнені процеси комунікації та обміну ресурсами між її учасниками, що, відповідно, впливає на її стабільність та довготривалість функціонування.

Наступним індикатором, який допомагає розкрити зміст параметру «структура мережі», є визначення напівступеня входу та напівступеня виходу вершин мережі та співвідношення між ними⁵. Актори, які мають найбільші значення напівступеня виходу, є схожими в тому, що вони виступають джерелами інформації в мережі. Наприклад, високий напівступінь виходу у політичній партії буде мати актор, відповідальний за формування та поширення партійної передвиборчої стратегії. Ступінь впливовості учасників, які мають середню кількість зв'язків, залежить від налагодження взаємин із більш або менш впливовими акторами. Наприклад, впливовість глав місцевих державних адміністрацій залежить від їх здатності налагодити контакти з Президентом та/або обласною радою. Приклад харківського губернатора А. Авакова, який обіймав свою посаду, незважаючи на висловлену недовіру з боку обласної ради, показує, що його позиції і вплив цілком залежать від його здатності налагодити контакт з більш впливовим мережевим учасником — В. Ющенком. Актори, які мають високий напівступінь виходу, та учасники з низьким значенням цього індикатора мають менше можливостей змінити свої позиції в мережі. Наприклад, лідеру фракції «Нашої України» В. Кириленку важко змінити свої політичні уподобання та свою мережеву роль через складність розірвати контакти з великою кількістю політичних учасників, а також загрози зіпсувати репутацію та політичну перспективу. Так само ускладнена перспектива перепозиціонування для політика Ю. Кармазіна, оскільки можлива втрата і без того незначних політичних контактів може стати причиною для виключення з політичної мережі, побудованої навколо В. Ющенка. Іншими словами, актор, який має зв'язки майже з кожним або

взагалі майже ні з ким, є більш передбачливим, ніж актор з середньою кількістю зв'язків⁶.

Ще одним індикатором, який характеризує параметр «структура мережі», є відстань між політичними акторами мережі. Якщо два актори мають прямі зв'язки, відстань між ними буде дорівнювати одиниці. Якщо актор А може встановити зв'язки з актором С тільки через зв'язки з актором В, то така відстань позначається через 2⁷. Для визначення комплексних властивостей позицій акторів у мережі використовуємо також індикатор геодезичної відстані, тобто найбільш оптимального та найкоротшого шляху (як прямий, так і непрямої), який є можливим між акторами. Значення геодезичної відстані для політичної мережі показує можливість її швидкого реагування на неочікувану потребу інтенсивного обміну політичними ресурсами між мережевими акторами⁸.

Що стосується другого базового параметру мережі — «суб'єктів», то зазначимо, що політична мережа може включати всіх акторів, залучених до формулювання, впровадження та виконання політики в окремому політичному секторі, наприклад, — здійсненні енергетичної політики, реалізації програми регіонального розвитку, охорони здоров'я. До більш розширеного списку мережесуб'єктів відносимо: державні та недержавні організації, бюрократичні установи, законодавчі органи влади, бізнес-корпорації, в окремих випадках аналітичні центри.

Одне з питань, що викликає найбільшу зацікавленість дослідників під час вивчення параметру «суб'єкти мережі», є аналіз підгруп у політичних мережах. Вчені-мережесуб'єктивисти запропонували декілька ефективних показників, які допомагають ідентифікувати підструктури в політичних мережах. Одним із головних є поняття кліки, тобто підмножини акторів, зв'язки між якими є більш щільними, ніж з іншими учасниками мережі, які не є частиною їх групи⁹. Визначення кліки як максимально повністю поєднаного підграфу може виявитися занадто незручним для вивчення політичної мережі, що включає велику кількість мережесуб'єктів з непрямыми контактами. У зв'язку з цим замість жорсткого типу підструктури мережі (кліки) у дослідженнях відносин між мережесуб'єктами часто використовується підхід n -кліки де n — показує довжину відстані, яка дозволяє побудувати контакти з усіма учасниками підграфу¹⁰. Входити до кліки можуть учасниками, відстань між якими становить більше 1, тобто актори

не мають прямих контактів між собою. Така пов'язаність мережевих суб'єктів реалізується у відносинах «друг мого друга».

Перспективним у дослідженнях суб'єктів політичної мережі є також підхід *n*-клану, який показує, що довжина контактів між акторами може бути більшою, ніж два, але відносини у *n*-клані будуються тільки між учасниками, що входять до цієї підструктури¹¹. Окрім поняття клік та кланів, для характеристики суб'єктів мережі використовують і розуміння блоку. Вивчення мережевих блоків дозволяє моделювати певну динаміку розвитку мережевих відносин. З цією метою дослідники застосовують таке теоретичне припущення: що станеться, якщо окремих вузол мережі буде усунуто, чи стане мережа поділеною на непов'язані підграфи?¹² Вузли, ліквідація яких призводить до роздільності мережі, називаються «точками розрізу» мережі.

Характеризуючи параметр «суб'єкти мережі», зазначимо, що поведінка політичних акторів певною мірою залежить від схожості їх мережевих позицій. Деякі вчені під подібністю мають на увазі структурну еквівалентність та автоморфічну еквівалентність. Щодо структурної еквівалентності зазначимо, що дві вершини вважаються структурно еквівалентними, якщо вони мають однакові контакти з усіма іншими вершинами. Автоморфічна еквівалентність змінює акценти, вивчає не контакти учасників мережі, а абстрактну загальну структуру мережі та дозволяє відповісти на питання, якщо мережа буде реорганізована, актори переміщені, то чи і надалі існуватиме загальна структура мережі?¹³

Проаналізувавши параметр «мережевий суб'єкт» переходимо до дослідження одного з базових з точки зору політичної науки параметрів мережі — «влада». Влада у політичній мережі є результатом структури відносин, і тому її рівень різниться залежно від наявних зв'язків. Влада у політичних мережах може розглядатися з двох боків: як мікроставивність (тобто показує відносини між окремими акторами) та як макрохарактеристика (показує впливовість всіх учасників мережі один на одного)¹⁴.

Важливо відзначити, що мережеві параметри показують не стільки рівень впливовості і влади окремих акторів чи загальний рівень концентрації влади у мережі, скільки розкривають поняття центрованості мережі та акторів у ній. Центрованість позиції актора визначається ступенем його зв'язків та близькістю розташування до інших акторів у мережі.

Центрованість як близькість акторів наголошує на важливості вивчення відстані між ними, фокусуючи особливу увагу на геодезичній¹⁵. У той же час центрованість як посередництво акторів показує, що впливовість учасника залежить від його можливості дістати доступ до структурних розривів у мережі. Головну ідею центрованості як посередництва можна сформулювати наступним чином: актор є тим більше центрованим, чим більшою є кількість акторів, між якими він знаходиться (чим більше маршрутів контролює). Розуміння центрованості за допомогою потоків у мережі розширює зміст посередницької центрованості¹⁶. У тому разі, якщо деякі два учасники бажають налагодити відносини між собою, але найбільш оптимальний шлях для встановлення контактів заблоковано нелояльним посередником, то такі учасники будуть використовувати всі можливі потоки зв'язків у мережі.

Важливим параметром для дослідження взаємодії акторів у політичній мережі є параметр «функції», до якого відносимо: вироблення неформальних зв'язків; продукування соціального капіталу, що проявляється у формах політичної довіри; забезпечення ресурсами; формування ідентичностей та механізмів мережевого захисту; покращання координаційних механізмів.

Аналізуючи функцію політичної мережі з забезпечення неформальних зв'язків між її учасниками, наголосимо на тому, що особливу важливість неформальні контакти відіграють у країнах з відносно нестійкими політичними системами, відсутністю чітко вироблених правил політичної гри¹⁷. Здатність політичної мережі забезпечувати неформальні контакти є до певної міри компенсуючою функцією, що дозволяє політичним учасникам здійснювати свою тактику та стратегію поза інституційними межами. Звісно, не можна не враховувати й існуючих негативних наслідків існування неформальних та непублічних взаємин, що суперечить принципам політичної прозорості, підзвітності, відповідальності політичних суб'єктів.

Ще однією важливою функцією політичних мереж є можливість продукування соціального капіталу, який показує взаємозалежність між зв'язками актора, його позицією в мережі та такими результатами, як влада, лідерство, мобільність¹⁸. Функції з формування та примноження соціального капіталу часто проявляються у встановленні рівня довіри між учасниками. Слід зазначити, що більшою мірою для політичних мереж характерною є вимушена довіра, тобто довіра, що викликана

не особистими якостями окремих політичних суб'єктів, а можливістю мережі регулювати поведінку своїх членів¹⁹.

Успішність функціонування політичної мережі залежить і від її здатності забезпечувати ресурсами, які є надзвичайно різноманітними: наприклад, політична легітимність, репутація, офіційні повноваження, високий рейтинг довіри виборців, фінансові, інформаційні можливості, вплив на громадську думку, міжнародні політичні контакти. Унікальність і масштабність ресурсів підвищує привабливість членства у політичній структурі. Навпаки, низька забезпеченість ресурсним потенціалом елімінує мережеве притягання.

Слід зазначити, що належність до політичної мережі формує ідентичність та пропонує окремому учаснику певний ступінь безпеки та захищеності²⁰. Захищеність з боку політичної мережі може мати негативні наслідки у вигляді не підзвітності мережі, низького рівня її легітимності.

Ще однією функцією, які виконують політичні мережі, є покращання координаційних механізмів у процесі державного управління. Особливого значення ця функція набуває в умовах взаємодії політичних акторів різного рівня. Протиріччя між Конституцією України та Законом «Про Кабінет Міністрів України» у частині призначення заступників голів облдержадміністрацій та їх звільнення значно ускладнює інституційні основи для взаємодії Президента, Кабінету Міністрів та голів облдержадміністрацій. Міжрегіональні політичні мережі здатні зрівноважити владну асиметрію за допомогою забезпечення додаткових каналів впливу поза межами формальних інституційних структур.

Розглядаючи параметр «процедурних правил», необхідно зазначити, що вони визначаються та оформлюються у процесі виникнення політичної мережі. У процесі вироблення мережевих правил та норм поведінки відбувається значна внутрішньомережева конкуренція²¹. Процедурні механізми функціонування передбачають існування норм мережевої відповідальності, що підтримуються завдяки існуванню політичної репутації, іміджу, санкцій, які можуть бути застосовані до ненадійних партнерів, що передбачає розрив у контактах з ними та ізолювання у мережі.

Процедури мережевої взаємодії пояснюємо наступними характеристиками: мандатні (обов'язкові) правила, правила орієнтування (необов'язкові), правила взаємозалежності²². Важливо відзначити, що правила обмежують поведінку акторів навіть

тоді, коли вони свідомо або несвідомо можуть порушуватись, оскільки їх існування накладає обмеження у вигляді загроз втрати політичної репутації та ризиків викреслення зі складу мережевих учасників.

Зазначимо, що розуміння взаємодії політичних акторів вимагає не тільки вивчення існуючих правил та норм поведінки, але й врахування ролі знань, вірувань, колективних ідей, існуючих у мережевих структурах. Ідейні основи поведінки політичних суб'єктів не стільки визначають отримання конкретних політичних результатів, скільки впливають на логіку взаємин між декількома політичними мережами. Ціннісні норми, так само як і процедурні правила, здатні пояснити стабільність взаємодії мережевих акторів, а їх зміна — спровокувати переформатування мережевої структури.

Важливим параметром для дослідження взаємодії політичних акторів є «стратегії» мережевих учасників. У загальному вигляді стратегії мережевих суб'єктів стосуються питання участі або неучасті інших і того, яким чином залучаються учасники в мережу, тобто питань структурування ставлення до включення в мережу нових членів та розподілу функцій. «Рамкова» стратегія задає загальну систему координат (чого ми хочемо; хто наш ворог; що робити?), а також основні напрями та типові форми діяльності, керуючись якими віддалені актори мережі приймають тактичні рішення, що відповідають особливостям конкретної ситуації, без консультації з центральними акторами мережі²³.

Вибір стратегій мережевими суб'єктами залежить не лише від структурних характеристик мережі, але й від наявних у акторів ресурсів. Однією зі стратегій акторів може бути блокування власних ресурсів або своєрідне право вето. На вибір стратегій акторів також впливає рівень задоволеності чи незадоволеності своїми позиціями у мережі. Основними стратегіями незадоволених акторів у мережі є пластичність (здатність політичних учасників обирати партнерів та їх можливість змінювати контакти з часом) та імітування (вибір поведінки, що наслідує найбільш успішного актора, який має найбільшу кількість прибутків)²⁴.

Домагаючись своїх цілей та інтересів, суб'єкт може використовувати стратегії як включення, так і виключення. Стратегії включення належать до контактів у наявних мережах та визначаються ступенем відкритості мережі, унікальністю поширюваних ресурсів та готовністю нових членів поділяти існуючі процедурні мережеві

правила. Стратегії виключення трансцендентують існуючі мережі, тобто фіксують наявні контакти та консервують склад її учасників.

Через протиріччя між внутрішнім досвідом, поширеними мережевими стратегіями, процедурними правилами та зовнішніми можливостями і ризиками виникають вільні простори для інновацій та змін політичних мереж. Однак, на думку В. Пацельта, зміни в стратегіях та структурах відносин між мережевими учасниками відбуваються набагато рідше, ніж у ринкових моделях чи підходах з позицій раціонального вибору²⁵.

Підсумовуючи зазначимо, що розкриття змісту базових мережових параметрів шляхом використання кількісних (щільність, напівступінь входу, напівступінь виходу, еквівалентність, центрованість) та якісних показників (ідентифікація свій-чужий, соціальний капітал, довіра, взаємозалежність) дозволяє не лише охарактеризувати мережеву структуру, але і досліджувати позиції мережових акторів, вивчати існуючі в мережі правила та стратегії поведінки учасників.

Мережева проєкція показує, що влада політичного актора не є індивідуальним атрибутом, а виникає у відносинах з іншими учасниками мережі. Влада у політичній мережі є результатом певної структури відносин і тому рівень впливовості актора залежить не стільки від особистих характеристик політичного актора, скільки від комплексу наявних у нього мережових зв'язків.

Входження нових акторів до мережі регулюється встановленими мережевими правилами і пов'язано із розширенням контактів діючих у мережі суб'єктів або їх вторинних відносин, тобто друзі моїх друзів — також друзі. Важливими при цьому є ресурси, які новий учасник може надати діючій політичній мережі.

Дослідження параметрів політичної мережі дозволяє виявити не тільки розроблені та нерозроблені поняття, але й поставити питання, відповіді на які ще належить шукати в майбутніх мережових дослідженнях. Зокрема, необхідно шукати відповідь на питання: чи зберігається і в якому вигляді політична мережа під час докорінної зміни політичного ладу, політичної системи в країні. Інші дослідження можуть бути присвячені моделюванню динаміки розвитку мережі у зв'язку зі зміною наявних у ній політичних ресурсів.

¹ Методические подходы политологического исследования и метатеоретические основы политической теории. Комментированное введение. — М.: РОССПЭН, 2004. — С.209.

- ² Там само. — С.207.
- ³ Cook K., Whitmeyer J. Two Approaches to Social Structure: Exchange Theory and Network Analysis // *Annual Review of Sociology*. — 1992. — Vol. 18. — P. 109
- ⁴ Wellman B. Network Analysis: Some Basic Principles // *Sociological Theory*. — 1983. — Vol. 1. — P. 163.
- ⁵ Evans M. Understanding Dialectics in Policy Network Analysis // *Political Studies*. — 2001. — Vol. 49. — P. 548.
- ⁶ Hanneman R. Introduction to Social Network Methods. — California, USA: University of California, 2001. — 43 p.
- ⁷ Wellman B. Network Analysis: Some Basic Principles // *Sociological Theory*. — 1983. — Vol. 1. — P. 179.
- ⁸ Hanneman R. Introduction to Social Network Methods. — California, USA: University of California, 2001. — 56 p.
- ⁹ Op. cit. -P. 89.
- ¹⁰ Op.cit.- P. 96.
- ¹¹ Op.cit. — P. 112.
- ¹² Burt R. Models of Network Structure // *Annual Review of Sociology*. — 1980. — Vol. 6. — P. 83.
- ¹³ Hanneman R. Introduction to Social Network Methods. — California, USA: University of California, 2001. — P. 118.
- ¹⁴ Kenis P., Raab J. What Do Policy Networks Do? // Conference on Democratic Network Governance, Copenhagen, Denmark. — 2003. — 22-23 May. — P. 19
- ¹⁵ Freeman L. Centrality in social networks: conceptual clarification // *Social Networks*. — 1979. — Vol.1. — P. 223.
- ¹⁶ Op.cit.- P. 247.
- ¹⁷ Поуз Р. Достижение целей в квазисовременном обществе: социальные сети России // *Общественные науки и современность*. — 2002. — № 3. — С. 29.
- ¹⁸ Стрельникова Л. Социальный капитал: типология зарубежных подходов // *Общественные науки и современность*. — 2003. — № 2. — С. 36.
- ¹⁹ Барсукова С. Вынужденное доверие сетевого мира // *Полис*. — 2001. — № 2. — С. 54.
- ²⁰ Методические подходы политологического исследования и метатеоретические основы политической теории. Комментированное введение. — М. : РОССПЭН, 2004. — С. 208.
- ²¹ Там само. — С. 210.
- ²² Chang M., Harrington J. Discovery and Diffusion of Knowledge in an Endogenous Social Network // *American Journal of Sociology*. — 2005. — Vol. 110. — № 4. — P. 945.
- ²³ Hay C. The Tangled Webs We Weave: The Discourse Strategy and Practice of Networking // Paper Presented to the ESRC Seminar Programme on the North in the 1990s Conference on Politics, Governance and the North of England // <http://faculty.ucr.edu/~hay/SOC157/NETTEXT.PDF>.
- ²⁴ Egulfuz V., Zimmermann M., Cela-Conde C. Cooperation and Emergence of Role Differentiation in the Dynamics of Social Networks // *American Journal of Sociology*. — 2005. — Vol. 110. — № 4. — P. 1005.
- ²⁵ Методические подходы политологического исследования и метатеоретические основы политической теории. Комментированное введение. — М. : РОССПЭН, 2004. — С. 215.